

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Міністерства освіти і науки,
молоді та спорту України
29 березня 2012 року № 384
(у редакції наказу МОН України
від 05.06.2013 № 683)

Форма № Н - 3.04

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

Кафедра географії та геоекології

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

В.о. завідувача

кафедри

В.М. Мирза-Сіденко

«30» серпня 2018 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ

напрямок підготовки: 01 Освіта/Педагогіка

спеціальність: 014.07 Середня освіта (Географія), природничо-географічний факультет

форма навчання: денна

2018 – 2019 н.р.

Робоча програма навчальної дисципліни «Історична географія» для студентів за галуззю знань
01 Освіта/Педагогіка, спеціальності **014 Середня освіта (Географія)**.

„___” _____, 2018 року - __ с.

Розробники: **Н.М. Маслова, кандидат географічних наук, старший викладач**
Ю.Ю. Онойко, кандидат географічних наук, доцент

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри географії та геоекології

Протокол від. “___” _____ 20__ року № ___

В.о. завідувача кафедри географії та геоекології В.М. Мирза-Сіденко
«30» серпня 2018 року

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів ECTS – 3	Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка	Вибіркова дисципліна
Змістовних розділів – 3	Спеціальність (професійне спрямування): 014.07 Середня освіта	Рік підготовки: 3-й
Загальна кількість годин – 90		Семестр 5-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2,0; самостійної роботи студента – 2,5	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Лекції 20 год.
		Практичні 16 год.
		Консультації: 9 год.
		Самостійна робота 45 год.
		Вид контролю: залік

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної роботи становить:
для денної форми навчання – 1:1,25

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

2.1. Головна мета, компетентності та основні програмні результати навчання

Метою викладання навчальної дисципліни «Історична географія» є формування географічної культури, акцентованої на глобальне та регіональне причинно-наслідкове розуміння сучасних суспільно-географічних особливостей; ознайомлення студентів з методологічними основами історичної географії, її місцем в системі наук, з фізико-географічним середовищем та суспільно-географічними явищами і процесами минулих епох, а також з їх змінами протягом історичного часу; формувати розуміння особливостей взаємодії в системі «населення – природа - господарство» на Землі, впливу географічного середовища на розвиток суспільства та особливостей природокористування впродовж історії розвитку людства; розвивати уміння користуватись різними джерелами історико-географічної інформації; виховувати бережливе ставлення до природи планети, повагу до представників різних рас та етносів.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Історична географія» у студента мають бути сформовані такі **компетентності за освітньо-професійною програмою** «Середня освіта (Географія) та краєзнавчо-туристична робота» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (Кіровоград; КДПУ-2016):

1. Загальні системні компетентності:

ЗК3 - здатність до критичного осмислення проблем у навчанні та/або професійній діяльності та на межі предметних галузей, зрозумілого і недвозначного донесення власних висновків, а також знань і пояснень, що їх обґрунтовують, до осіб, які навчаються.

2. Загальні інструментальні компетентності:

ЗК10 - здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

3. Фахові (спеціальні) компетентності:

ФК1 - здатність демонструвати знання об'єктно-предметної суті, понятійно-термінологічного апарату, структури географії, її місця і зв'язків в системі наук, історії розвитку, значення для суспільства.

ФК3 - здатність використовувати поняття, концепції, парадигми, теорії географії для характеристики географічних явищ і процесів на різних просторових рівнях (глобальному, регіональному, в межах України, локальному).

ФК4 - здатність належно використовувати географічну термінологію, ефективно і вільно передавати географічні ідеї, принципи і теорії письмовими, усними та візуальними засобами.

ФК5 - здатність до пошуку джерел географічної інформації та її наукового опрацювання і використання, зокрема, порівняння, аналізу і представлення на основі географічних методів і підходів, у тому числі інформаційних технологій.

ФК13 - здатність до системного географічного мислення, розуміння та пояснення основних фізико-географічних та суспільно-географічних процесів, що відбуваються у географічному просторі на різних просторових та часових рівнях його організації, уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між компонентами природи та суспільства.

ФК15 - здатність до розуміння та пояснення особливостей фізико-географічних об'єктів у геосферах, взаємозв'язків у ландшафтах та біогеоценозах; географічного аналізу закономірностей просторової диференціації ландшафтної оболонки та прояву фізико-географічних закономірностей в межах океанів, материків, фізико-географічних регіонів світу, України та її регіонів.

Вивчення дисципліни «Історична географія» забезпечує досягнення у студентів таких **програмних результатів навчання за освітньо-професійною програмою** «Середня освіта (Географія) та краєзнавчо-туристична робота» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (Кіровоград; КДПУ-2016):

ПРН1 - *знає* та *розуміє* об'єктно-предметну суть, понятійно-термінологічний апарат, структуру географії, її місце та зв'язки в системі наук, історію розвитку, значення для суспільства, основні концепції, парадигми, теорії географічної науки, географічну

номенклатуру.

ПРН2 - *описує* основні механізми функціонування природних і суспільних територіальних комплексів, окремих її компонентів, *класифікує* зв'язки і залежності між компонентами, *знає* причини, перебіг і наслідки процесів, що відбуваються в них.

ПРН3 - *розуміє* взаємозв'язки географічної оболонки Землі та суспільства; тенденції взаємодії суспільства та природи в часовому вимірі; роль природно-географічних факторів у розвитку суспільства на різних етапах; *пояснює* зміни, які відбуваються у географічному середовищі під впливом природних і антропогенних чинників, *формулює* наслідки і детермінанти в контексті концепції сталого розвитку людства, *усвідомлює* важливість збереження навколишнього середовища, охорони біологічного різноманіття, природоохоронної та природно-заповідної діяльності.

ПРН7 - *пояснює* основні фізико-географічні та суспільно-географічні процеси, що відбуваються у географічному просторі на різних рівнях його організації, причинно-наслідкові зв'язки між компонентами природи та суспільства.

ПРН8 - *знає і розуміє* принципи і закономірності будови і функціонування ландшафтної оболонки Землі, *пояснює* просторову диференціацію географічної оболонки і географічного середовища на глобальному, регіональному та локальному територіальних рівнях; *пояснює* особливості фізико-географічних об'єктів і процесів у геосферах, взаємозв'язки у ландшафтах та біогеоценозах, закономірності просторової диференціації ландшафтної оболонки та прояви фізико-географічних закономірностей в межах океанів, материків, фізико-географічних регіонів, України та її регіонів.

ПРН13 - *застосовує* базовий поняттєвий, термінологічний, концептуальний апарат географії, її теоретичні й емпіричні досягнення на рівні, що дозволяє інтерпретувати суспільно-географічні явища і процеси, пов'язувати та порівнювати різні погляди на проблемні питання сучасної географії; вільно передає географічні ідеї, принципи і теорії письмовими, усними та візуальними засобами.

ПРН14 - *застосовує* базові знання з природничих наук у навчанні та професійній діяльності при вивченні Землі, геосфер, материків і океанів, України, природних і суспільних територіальних комплексів.

ПРН15 - географічно *мислить*, *встановлює* географічні закономірності та причинно-наслідкові зв'язки між компонентами природи та суспільства, використовує концепції, парадигми, теорії географії для характеристики географічних явищ і процесів на різних просторових рівнях (глобальному, регіональному, в межах України, локальному).

ПРН16 - *встановлює* закономірності територіальної організації суспільного виробництва та населення, просторових процесів та форм організації життя людей у світі, його регіонах та країнах, в Україні та її регіонах.

2.2. Завдання вивчення дисципліни

Основними завданнями вивчення дисципліни «Історична географія» є:

✓ **навчальні:** ознайомлення студентів з теоретичними та методологічними засадами історичної географії як суміжної науки, з основними складовими історичної географії, з джерелами історико-географічної інформації; зі значенням географічного фактору в історії суспільного розвитку та ставленням до нього на різних етапах розвитку історичної та географічної науки; з роллю природного середовища в антропогенезі, етногенезі, в соціально-економічному і культурному розвитку суспільства; з тенденціями взаємодії суспільства і природи в часовому вимірі тощо; з фізико-географічними особливостями територій в різний час, з особливостями виникнення, формування, розміщення, переміщення та етнічного складу населення в різні періоди суспільного розвитку; з географією виробництва на різних етапах історії; з розміщенням політичних кордонів, населених пунктів тощо; показ історії формування політичної карти світу, сучасного світового господарства, сучасного населення світу, матеріальної та духовної культури;

✓ **практичні:** формування умінь розрізняти предмет вивчення історичної географії та історії географії; виявляти закономірності розвитку історико-географічних досліджень;

формування умінь і навичок роботи студентів з різними джерелами історико-географічної інформації; умінь встановлювати причинно-наслідкові зв'язки в системі «природа – населення – господарство», визначати роль природно-географічних факторів у розвитку суспільства; виявляти вплив природних умов на особливості розселення та господарської діяльності людей; аналізувати характер впливу природокористування на довкілля на різних етапах розвитку суспільства; аналізувати етнічні процеси у світі та в окремих регіонах і країнах; умінь аналізувати і порівнювати різні наукові концепції, виявляти риси динаміки природно- та суспільно-географічних явищ та процесів тощо;

✓ **методологічні:** формування умінь і навичок студентів працювати з навчальною та науковою літературою історико-географічної тематики, з історичними картами; умінь застосовувати їх у навчальному процесі, майбутній науковій та педагогічній діяльності.

Деталізація результатів навчання за навчальною дисципліною «Історична географія».

Студенти повинні знати:

- теоретичні та методологічні основи історичної географії як суміжної науки, основні складові історичної географії; значення географічного фактору в історії суспільного розвитку;
- фізико-географічні особливості територій в різний час; особливості виникнення, формування, розміщення, переміщення та етнічного складу населення в різні періоди суспільного розвитку;
- географію виробництва на різних етапах історії; розміщення політичних кордонів, населених пунктів тощо;
- історію формування політичної карти світу, сучасного світового господарства, сучасного населення світу, матеріальної та духовної культури тощо.

Студенти повинні вміти:

- розрізняти предмет вивчення історичної географії та історії географії; виявляти закономірності розвитку історико-географічних досліджень; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки в системі «природа – населення – господарство»;
- виявляти вплив природних умов на особливості розселення та господарської діяльності людей; аналізувати характер впливу природокористування на довкілля на різних етапах розвитку суспільства;
- аналізувати етнічні процеси у світі та в окремих регіонах і країнах;
- умінь аналізувати і порівнювати різні наукові концепції, виявляти риси динаміки природно- та суспільно-географічних явищ та процесів тощо.

2.3. Міжпредметні зв'язки

З метою успішного оволодіння матеріалом навчального курсу «Історична географія» студент повинен мати ґрунтовні знання з таких предметів як історія, етнографія, археологія, соціологія, політологія, економіка, краєзнавство, екологія, інших географічних, природничих та суспільних наук.

3. Програма навчальної дисципліни ВСТУП

Програма вивчення навчальної дисципліни «Історична географія» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів напряму підготовки **01 Освіта/Педагогіка** «Середня освіта (Географія) та краєзнавчо-туристична робота».

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістовних розділів:

1. ЗМІСТОВНИЙ РОЗДІЛ 1. Історична географія як наука. Історична географія давнього світу.

2. ЗМІСТОВНИЙ РОЗДІЛ 2. Історико-географічні особливості Середньовіччя та епохи Великих географічних відкриттів.

3. ЗМІСТОВНИЙ РОЗДІЛ 3. Історико-географічні особливості Нового та Новітнього часу. Загальні риси історичної географії України.

ЗМІСТОВНИЙ РОЗДІЛ 1

Історична географія як наука.

Історична географія давнього світу

Тема 1. Вступ. Історична географія як наука. Історична періодизація та періодизація розвитку географічної науки. Зміст, специфіка та місце історичної географії в системі наук. Предмет та об'єкт дослідження. Структура історичної географії. Взаємозв'язки з іншими науками. Джерела інформації. Методи історико-географічних досліджень (загальнонаукові, загально географічні, спеціальні). Метод історизму в географії. Метод історико-географічних зрізів, реконструкції і моделювання фізико-географічної та суспільно-географічної ситуації. Формацийний та цивілізаційний підходи в історичній географії. Історична періодизація та періодизація розвитку географічної науки.

Тема 2. Природне середовище як фактор історичного розвитку людства. Генезис основних наукових підходів до розуміння місця і ролі природного середовища в суспільному розвитку. Географічний детермінізм. Антропогеографія. Енвайронменталізм. Посибілізм. Теорія етногенезу Л.М. Гумільова. Географічні аспекти вивчення цивілізацій. Загальні риси історичної фізичної географії. Зміни природного середовища за історичний період. Кліматичні умови, рельєф, флора, фауна та їх зміни. Розміщення стоянок і поселень палеоліту, мезоліту, неоліту. Характеристика господарства: збиральництво, полювання. Неолітична революція. Трипільська культура і поширення землеробства. Взаємодія природних явищ та історичних процесів. Історична географія населення. Міграційні процеси. Роль природного середовища у процесах формування населення певних регіонів. Екологічні кризи минулого.

Тема 3. Первісна епоха людства та найдавніші цивілізації, їх поширення та географічні досягнення. Розвиток і розселення найдавнішого людства (2,5 млн. р. – 3 тис. р. до н.е.) та етапи формування людини як роду Номо (етапи сапієнтації). Теорії полі- і моноцентризму прабатьківщини людства. Утворення рас і мовних сімей. Вплив географічного середовища на життя первісних людей. Палеодемографія. Загальні риси географії поширення найдавніших (з III-II тисячоліть до н.е.) європейських (Стародавня Греція, Стародавній Рим) та східних (від Єгипту, Месопотамії на заході до Китаю, Японії на сході) цивілізацій. Розвиток матеріального виробництва у передових цивілізаціях. Господарська діяльність первісних людей. Матеріальна культура. Соціальний розвиток в первісну епоху. Виникнення перших держав. Географічні досягнення шумерів. Фінікійці та карфагеняни. Давньогрецька „велика колонізація”. Греки біля берегів Чорного і Азовського морів. Скіфія за Геродотом.

Тема 4. Давні цивілізації Сходу і Середземномор'я та їх географічні досягнення. Антична географія та внесок античних географів у розвиток географічної науки. Племена і цивілізації Євразії, Африки, Австралії та Америки. Географія цивілізацій Давнього Сходу (з 3 тисячоліття до н.е.). Річкові і не річкові цивілізації. Розширення ойкумени і політична карта. Перші держави сходу (з 4-3 тис. р. до н.е.), їх економічний розвиток, міста, матеріальна та духовна культура. Географічні відкриття у найдавніші часи на території Китаю. Китай – специфічний ізольований, найбільш розвинутий географічний центр світу. Специфіка географічного пізнання у Китаї. Географічні дослідження та відкриття китайських

мандрівників. Давні цивілізації Середземномор'я. Розширення ойкумени. Політична карта. Економічний розвиток. Матеріальна та духовна культура. Цивілізація еллінізму (III ст. – 30 р. до н.е.). Географічні досягнення римлян та політична карта часів Римської імперії. Географічний розподіл праці та торгові зв'язки. Торгівельні шляхи між Європою та Азією. Великий шовковий шлях. Загальні особливості античної географії (VI ст. до н.е. – II ст. н.е.). Поділ в часі особливостей розвитку античної географії на періоди натурфілософії та дослідного пізнання. Поділ античної географії за змістом на два напрями – країнознавчий (Гекатей, Геродот, Полібій, Піфей, Страбон) та землезнавчий (Анаксимандр, Арістотель, Ератосфен, Птолемей). Найбільш загальні риси особливостей племен і цивілізацій Євразії, Африки, Австралії та Америки.

ЗМІСТОВНИЙ РОЗДІЛ 2

Історико-географічні особливості Середньовіччя та епохи Великих географічних відкриттів

Тема 5. Епоха середньовіччя (V ст. - XV ст.), загальні риси історико-географічного розвитку та регіональні географічні особливості. Загальні особливості світового розвитку: цивілізації, виробничі сили, феодалне суспільство, населення, духовна культура. Головні регіональні риси епохи: розширення ойкумени, політична карта, економічний розвиток, населення та етнічні процеси, матеріальна та духовна культура, географічний розподіл праці та торгові зв'язки в Європі, на Близькому та Середньому Сході, в Азії, Африці, Америці, Австралії та Океанії. Географія у християнській Європі і скандинавських країнах. Географія мусульманського світу (арабська географія).

Тема 6. Епоха Великих географічних відкриттів (сер. XV ст. – сер. XVII ст.). Передумови та передісторія Великих географічних відкриттів. Фактори зміни епох. Особливості I та II столітніх періодів Епохи Великих географічних відкриттів. Найбільші географічні відкриття: відкриття Нового світу, розширення ойкумени в Африці, Азії, Австралії та Океанії. Перші навколосвітні плавання. Пошуки північних проходів до Азії. Загальні підсумки, політичні та економічні наслідки Великих географічних відкриттів. Значення Епохи Великих географічних відкриттів для розвитку географії. Перший розподіл світу. Створення перших колоніальних імперій. Формування світового ринку. Матеріальна та духовна культура епохи.

ЗМІСТОВНИЙ РОЗДІЛ 3

Історико-географічні особливості Нового та Новітнього часу. Загальні риси історичної географії України

Тема 7. Історико-географічні особливості Нового періоду. Сутність і періодизація нового часу (середина XVII ст. - початок XX ст.). Загальні особливості розвитку виробничих сил, населення і культури. Регіональні особливості політичної карти, державного устрою, економічного розвитку та національного складу, географічний розподіл праці та торгові зв'язки у XVII-XX ст. в Західній Європі, Росії, Північній Америці, Азії, Африці, Латинській Америці, Австралії та Океанії. Територіальний розподіл світу і світова торгівля. Географія Нового періоду (XVII-XVIII ст.). Географічні досягнення, відкриття та проблеми. Проблеми та їх вирішення у мореплаванні та картографії. Географічні відкриття Джеймса Кука та нові знання щодо фігури Землі. Видатні узагальнюючі роботи в географії у XVII – XVIII ст. Річард Хаклюйт та найбільш відомі компендіуми. Роль „Загальної географії” Б. Вареніуса у розвитку географічної науки та значення наукової творчості Олександра Гумбольдта і Карла Ріттера у розвитку географії. Фактори розвитку географічної науки та центри формування географічної науки, географічні досягнення, відкриття та проблеми, головні риси розвитку географічної науки в XIX-XX ст. Німецька, французька, російська та американська школи географії. Географічні центри географії Радянського Союзу та пострадянського простору. Географія в Україні.

Тема 8. Загальні риси історичної географії України. Історична географія України скіфо-сарматського часу та часів Великого переселення народів. Розселення та переміщення кочових і землеробських племен в I тис. до н. е. і в перші століття нової ери. Кіммерійці, скіфи і

скіфські держави. Давні слов'яни. Праслов'янська територія та її формування. Характеристика розміщення слов'янських племен. Природні умови та господарство. Грецька колонізація узбережжя Чорного і Азовського морів VII – V ст. до н. е. Боспорське царство. Склад населення та географія господарських і політичних зв'язків. Слов'яни на карті Європи VI – XIII ст. Розселення слов'янських племен на території Європи. Східні, південні та західні слов'яни VI – XIII ст. Напрями колонізаційного руху східних слов'ян. Формування племінних об'єднань і державних кордонів. Виникнення міст. Київська Русь в IX – XIII ст. Виникнення держави у східних слов'ян. Поняття Білої, Червоної та Чорної Русі. Князівства і землі Київської держави. Географія основних подій боротьби з Візантією, половцями, печенігами та іншими завойовниками. Географія господарства. Внутрішні та зовнішні економічні зв'язки. Шлях “з варяг у греки” та інші торгівельні шляхи. Розташування міст – центрів управління, ремесла, торгівлі, культури. Галицько-Волинське князівство на історичних картах XII – XIII ст.: територія, населення, економіка, культура. Землі східних слов'ян під владою Литви, Польщі, Австро-Угорщини, Золотої Орди: територія, населення, господарство, культура, релігія. Адміністративно-територіальний поділ та фізико-географічна характеристика. Територія формування козацької держави. Запорізька Січ: природа, господарство, звичаї. Гетьманщина та її столиці. Правобережні козацькі полки в системі польського територіально-адміністративного устрою. Нова Січ. Слобожанські козацькі полки. Адміністративно-територіальний устрій на Україні в XVII – XVIII ст. Українські землі після поділів Польщі в кінці XVIII ст. Адміністративно-територіальний поділ та фізико-географічна характеристика. Українські землі у складі Російської імперії. Географія розселення українців на карті світу і Європи. Напрямки еміграції населення України в XIX – початку XX ст. в країни Європи, Америки, в Австралію. Географія розселення інших народів на території України. Місця розселення німців, Поляків, чехів, греків, вірмен, болгар, угорців, молдаван та інших національностей. Характеристика території, природних умов та населення до початку і в ході Першої світової війни. Зміни кордонів та адміністративно-територіального поділу України в 1917 – 1921 рр. УНР та ЗУНР на карті Європи. Формування кордонів УНР, ЗУНР та УРСР. Адміністративно-територіальний поділ України в 1917 – 1920 рр. Губернії, повіти, волості. Українські землі в складі СРСР та інших держав: Польщі, Румунії, Чехословаччини у 1922 – 1945 рр. Зміни в адміністративно-територіальному поділі України. Політико-адміністративна карта. Характеристика природних умов, населення і господарства різних етнографічних регіонів. Географія населення України. Історична географія України початку 90-х рр. XX ст. Адміністративно-територіальний поділ. Виділення Кримської автономної республіки. Сучасні політико-адміністративна та економічна карти України. Порушення та відновлення економічних, політичних та культурних зв'язків з державами СНД. Географія нових зв'язків в галузях економіки, політики, культури з іншими державами світу. Загальні риси історичної географії Кіровоградської області.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	усього	у тому числі				
		лк.	лаб.	пр.	інд.	с.р.
1	2	3	4	5	6	7
Змістовний розділ №1						
Історична географія як наука. Історична географія давнього світу						
Тема 1. Вступ. Історична географія як наука. Історична періодизація та періодизація розвитку географічної науки	7	2	-	2	-	3
Тема 2. Природне середовище як фактор історичного розвитку людства	9	2	-	2	-	5
Тема 3. Первісна епоха людства та найдавніші цивілізації, їх поширення та географічні досягнення	8	2	-	2	-	4
Тема 4. Давні цивілізації Сходу і Середземномор'я та їх географічні досягнення. Антична географія та внесок античних географів у розвиток географічної науки. Племена і цивілізації Євразії, Африки, Австралії та Америки	10	2		2		6
Разом за змістовним розділом 1	34	8	-	8	-	18
Змістовний розділ №2						
Історико-географічні особливості Середньовіччя та епохи Великих географічних відкриттів						
Тема 5. Епоха середньовіччя (V ст. - XV ст.), загальні риси історико-географічного розвитку та регіональні географічні особливості	7	2	-	2	-	3
Тема 6. Епоха Великих географічних відкриттів (сер. XV ст. – сер. XVII ст.)	12	4	-	2	-	6
Разом за змістовним розділом 2	19	6	-	4	-	9
Змістовний розділ №3						
Історико-географічні особливості Нового та Новітнього часу. Загальні риси історичної географії України						
Тема 7. Історико-географічні особливості Нового та Новітнього періодів	12	2	-	2	-	8
Тема 8. Загальні риси історичної географії України	16	4	-	2	-	10
Разом за змістовним розділом 3	28	6	-	4	-	18
Усього годин	81	20	-	16	-	45

5. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Змістовний розділ №1 Історична географія як наука. Історична географія давнього світу		
1.	Історична географія як самостійна наука	2
2.	Природне середовище як фактор історичного розвитку людства	2
3.	Первісна епоха та найдавніші цивілізації, їх поширення та географічні досягнення	2
4.	Антична географія та внесок античних географів у розвиток географічної науки	2
Разом за змістовним розділом 1		8
Змістовний розділ №2 Історико-географічні особливості Середньовіччя та епохи Великих географічних відкриттів		
5.	Історико-географічні особливості епохи Середньовіччя.	2
6.	Епоха Великих географічних відкриттів	2
Разом за змістовним розділом 2		4
Змістовний розділ №3 Історико-географічні особливості Нового та Новітнього часу. Загальні риси історичної географії України		
7.	Історико-географічні особливості Нового та Новітнього періодів	2
8.	Загальні риси історичної географії України	2
Разом за змістовним розділом 3		4
Всього годин		16

6. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Змістовний розділ №1 Історична географія як наука. Історична географія давнього світу		
1.	Методи історико-географічних досліджень (загальнонаукові, загально географічні, спеціальні). Метод історизму в географії.	3
2.	Формаційний та цивілізаційний підходи в історичній географії	5
3.	Наукові підходи до об'єкту дослідження історичної географії. Географічний детермінізм. Антропогеографія. Енвайронменталізм. Посибілізм. Теорія етногенезу Л.М. Гумільова	4
4.	Внесок античних вчених у розвиток географічної науки	6
Разом за змістовним розділом 1		18
Змістовний розділ №2 Історико-географічні особливості Нового часу. Загальні риси історичної географії України		
5.	Особливості розвитку географії в мусульманському світі в середні	3

	віки	
6.	Значення та наукові і соціально-економічні наслідки епохи Великих географічних відкриттів	6
Разом за змістовним розділом 2		9
Змістовний розділ №3		
Історико-географічні особливості Нового та Новітнього часу.		
Загальні риси історичної географії України		
7.	Значення наукової творчості Олександра Гумбольдта і Карла Ріттера для розвитку географії	8
8.	Історична географія України скіфо-сарматського часу та часів Великого переселення народів	10
Разом за змістовним розділом 3		18
Всього годин		45

7. Індивідуальні завдання

Реферати з курсу «Історична географія»

1. Роль географічного фактора у розвитку суспільства.
2. Картографування як специфічний метод досліджень в історичній географії.
3. Проблеми історичної географії в сучасних дослідженнях.
4. Історія виникнення та розвитку історичної географії.
5. Виникнення та розвиток історичної географії в Україні.
6. Історична географія Скіфії.
7. Міграція кочівників південними степами Русі (IV-XIII ст.).
8. Колонізація стародавніми греками Північного Причорномор'я.
9. Історико-географічні умови виникнення Київської Русі.
10. Формування геополітичних понять «Руська земля», «Русь» «Україна» та їх кордони.
11. Географія господарства та шляхи сполучення Галицько-Волинського князівства.
12. Географія промислів Київської Русі IX – I пол. XIV ст..
13. Міста Лівобережної України XVI – I пол. XVII ст.: розміщення, склад населення.
14. Географічний фактор та етнічна територія української народності.
15. Кількість, розміщення та етнічний склад населення України в II пол. XVIII ст..
16. Українська колонізація Півдня України.
17. Географія народних рухів в Україні у XVIII ст.
18. Національний склад запорізьких козаків.
19. Розташування промислів, зимівників та хуторів на землях Запорізької Січі.
20. Географія Січей (Хортиця, Базавлуцький острів, Томаківське укріплення, Микитівська Січ, Олешківська Січ, Каменська Січ, Нова Січ, Чортомлицька Січ).
21. Промисловий переворот в Україні у II-й пол. XIX – на поч. XX ст.
22. Формування головних промислових районів України.
23. Українська еміграція другої пол. XIX – поч. XX ст.
24. Міграції населення України в 20-30-ті рр. XX ст.
25. Міграції населення України в 50-80-х рр. XX ст.
26. Зміни в національному складі населення України в 30-80-х рр. XX ст.
27. Демографічні втрати населення України в Другій Світовій війні.
28. Утворення Кримської області у складі УРСР.
29. Історичні аспекти формування державних кордонів України.
30. Географія розселення українців на карті світу.
31. Чисельність українців в країнах світу. Західна та Східна діаспора.

8. Методи навчання

Лекції, практичні роботи, виконання тестових завдань, робота в мережі Інтернет, самостійна робота, складання тезисних конспектів на основі самостійного опрацювання додаткових джерел інформації, рефератів та інші.

9. Методи контролю

Оцінювання якості знань студентів, в умовах організації навчального процесу за європейською кредитно-трансферною системою (ECTS) здійснюється шляхом поточного контролю, контролю за засвоєнням змістовних розділів, підсумкового (семестрового) контролю за 100-бальною шкалою оцінювання, за шкалою ECTS та національною шкалою оцінювання.

9.1. Поточний контроль

Поточний контроль реалізується у формі опитування, виступів на лабораторних заняттях, експрес-контролю, контролю засвоєння навчального матеріалу, запланованого на самостійне опрацювання студентом тощо.

Форми участі студентів у навчальному процесі, які підлягають поточному контролю:

- виступ з основного питання;
- усна доповідь;
- доповнення, запитання до того, хто відповідає, рецензія на виступ;
- участь у дискусіях, інтерактивних формах організації заняття;
- аналіз джерельної та монографічної літератури;
- письмові завдання (тестові, контрольні, творчі роботи, реферати тощо);
- самостійне опрацювання тем;
- підготовка тез, конспектів навчальних або наукових текстів;
- систематичність роботи на практичних заняттях, активність під час обговорення питань.

При оцінювання знань і вмінь студентів враховується:

- ступінь сформованості загальних та фахових компетентностей, досягнення програмних результатів навчання, визначених ОПП «Середня освіта (Географія) та краєзнавчотуристична робота» і даною програмою дисципліни;
- ступінь опанування теоретичними знаннями з курсу;
- рівень осмислення студентами здобутих знань;
- повнота розкриття головних понять, точність застосування наукових термінів;
- правильність виконання практичних завдань;
- оволодіння вміннями і навичками правильно і ефективно застосовувати отримані знання на практиці, зокрема в природоохоронній діяльності;
- ступінь розвитку в студентів творчого мислення, сформованість наукового світогляду та екологічної культури.

Максимальний бал за повну, вичерпну відповідь в усній або письмовій формі під час лабораторного заняття – 5 балів:

- **5 б.** ставиться, коли студент повністю засвоїв теоретичний матеріал, логічно викладає його, пов'язуючи з вивченим раніше, бачить міжпредметні зв'язки, наводить аргументи, робить посилання на потрібну літературу. Обов'язковим є ознайомлення з додатковою літературою, її опрацювання і використання під час розкриття питання. Студент робить висновки, висловлює гіпотези, дискутує.
- **4 б.** ставиться, коли студент засвоїв теоретичний матеріал, вільно викладає його, наводить приклади, однак є незначні проблеми з усвідомленням системних зв'язків, коментарем теоретичного матеріалу. Не завжди дотримується логіки викладу, припускається незначних помилок чи неточностей.
- **3 б.** ставиться студентові, який засвоїв матеріал на рівні переказування, відтворює вивчене не завжди логічно, припускається помилок.
- **2 б.** одержує студент, який невпевнено переказує матеріал, не завжди вправно ілюструючи його. Під час відповіді потребує допомоги, допускається помилок;

- **1 б.** ставиться студентові, який робить вдале доповнення, виправляє неточності, однак при цьому індивідуально не виступає з окремих питань.

Виконання практичних завдань та захист лабораторної роботи оцінюється максимум в 3 бали, при цьому максимальну кількість балів отримує студент, який вчасно, бездоганно і охайно виконав всі завдання. 2 бали – отримує студент, який мав певні труднощі при виконання поставлених завдань, але зміг їх успішно подолати. 1 бал – ставиться студентові, який не зміг вчасно виконати всі практичні завдання роботи і не виявив при цьому самостійності у їх виконанні.

Підготовка та захист реферативної роботи оцінюється максимум в 5 балів (при цьому враховується її зміст, оформлення, захист, анотація).

в 5 б. – оцінюється бездоганно структурована робота, яка містить оформлені відповідно до вимог *титульний аркуш, зміст, перелік умовних позначень* (за необхідності), *вступ, основну частину, висновки, список використаних джерел, додатки* (за необхідності), анотацію. Студент виявляє абсолютну грамотність у мовному оформленні: роботу написано з дотриманням вимог наукового стилю, без орфографічних, пунктуаційних, граматичних, лексичних помилок. Цитування коректне, оформлене відповідно до правил. У роботах з історичних мовних дисциплін враховується культура передачі тексту засобами сучасної графіки з використанням необхідних елементів старої графічної системи: не допускається жодного відхилення. Захист роботи демонструє вільне володіння матеріалом, уміння відповідати на питання з теми, відстоювати власні позиції, опираючись на результати дослідження.

4 б. – виставляється за самостійну, добре структуровану роботу, яка містить усі компоненти, продиктовані матеріалом дослідження. Усі етапи роботи виконано як в роботі на «відмінно», але при цьому трапляються одиничні помилки. Усі компоненти роботи, які оформляються за зразком чи розробленими моделями (список літератури, титульний аркуш, додатки, а також цитування), не повинні містити жодної помилки. Студент виявляє мовленнєву грамотність, дотримуючись вимог наукового викладу, правил орфографії та пунктуації, виявляючи багатство мовлення на всіх мовних рівнях. Можливі одиничні негрубі помилки. На захисті студент вільно викладає результати дослідження, в основному впевнено відповідає на питання, помиляючись у несуттєвих моментах. Намагається відстоювати свою позицію. Оформлення роботи відповідає вимогам, бездоганно оформляються компоненти за абсолютним зразком (титульний аркуш, список літератури. Захист роботи показує орієнтацію студента в літературі з проблеми, здатність представити самостійно зібраний матеріал і висновки його дослідження. Але на питання відповідає невпевнено чи нечітко, інколи виникають труднощі із використанням понятійного апарату.

3 б. – виставляється за самостійно написану роботу, в якій витримано структуру, описано достатню кількість доступної літератури, зроблено висновки. Автор формулює мету і завдання, хоч не завжди робить це чітко й виразно, але при цьому виклад відповідає їм. Студент виявляє ознайомлення з основною літературою, хоч посилання на неї робить одиничні. Деінде спостерігається реферування чи навіть неоформлене цитуванням переписування.

За зразком правильно оформляє титульний аркуш, а в списку літератури припускається неточностей (не більше 3 у сумі). Додатки є, але не в усьому відповідають правилам (наприклад, таблиці не мають назв).

Мовленнєва грамотність достатня, але фіксується відхилення від наукового стилю при намаганні дати самостійно опис мовної одиниці, можливі орфографічні й пунктуаційні помилки в типових правописних позиціях, не виявляється багатство мовлення, а тому можливі тавтологія, плеоназми, вживання слів у невласливих значеннях. На захисті студент користується записами, які в основному показують його обізнаність з теми, але при цьому він губиться, відповідаючи на питання, намагається навести приклади, а не їх власну інтерпретацію.

2 б. – свідчить про первісне опрацювання теми: зібрано мінімум матеріалу, студент уявляє про що треба писати і реферативно передає теоретичні відомості. При цьому мовний

матеріал не аналізує, а підставляє під відомі твердження. Самостійності у викладі практично немає. Структурно робота незграбна, може мати не всі необхідні компоненти.

Мовленнєве оформлення в самостійних фрагментах примітивне, з великою кількістю помилок.

Захист показує, що студент має загальне уявлення з проблеми, яке намагається донести до слухачів при виступі.

1,0 б. – виставляється за роботу, написану на основі єдиного джерела, яке формує найзагальніше розуміння проблеми. Студент реферує матеріал, не виділяючи цитат (списує частини монографії чи статті), робить примітивні висновки. Але виступає перед аудиторією, невпевнено переказуючи прочитаний текст. Мовленнєве оформлення несамостійне, можуть бути помилки.

9.2. Контроль за засвоєнням змістовних розділів

Форми проведення контролю засвоєння окремих змістовних розділів під час вивчення дисципліни «Історична географія»:

- комплексна письмова контрольна робота;
- комплексне тестування.

За комплексне тестування чи письмову контрольну роботу студенти максимум можуть отримати 10 балів. Контрольна робота містить в собі як питання теоретичного характеру, так і практичні завдання та завдання на знання номенклатури з вивчених тем.

9.3. Підсумковий (семестровий контроль)

З дисципліни «Історична географія» передбачена така форма семестрового контролю, як залік, який проводиться у кінці семестру.

Першим етапом семестрового контролю є визначення підсумкової семестрової оцінки як суми підсумкових оцінок за окремими розділами та темами.

Підсумкова кількість балів з дисципліни (максимум 100 балів) визначається як сума балів поточного контролю, контролю засвоєння окремих змістовних розділів та відповідає підсумковій семестровій оцінці. Залік виставляється за результатами роботи студента впродовж усього семестру.

10. Розподіл балів, які отримують студенти з дисципліни «Історична географія»

Поточне тестування та самостійна робота											Всього	
Змістовний розділ 1					Змістовний розділ 2			Змістовний розділ 3				Самостійна робота
T1	T2	T3	T4	KP1	T5	T6	KP2	T7	T8	KP3	12	
8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8		
Бали за розділ 40					Бали за розділ 24			Бали за розділ 24				

T1, T2 ... T12 – теми змістовних розділів.

KP1, KP2, KP3 – контрольні роботи.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D		
60-63	E	задовільно	не зараховано з можливістю
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	

			повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

11. Методичне забезпечення

1. Навчально-методичний комплекс з дисципліни «Історична географія».
2. Робоча програма дисципліни.
3. Навчальна програма дисципліни.
4. Тексти лекцій та лабораторних робіт.

12. Рекомендовані джерела інформації

Базові джерела

1. Атлас історії України / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова), Г.В. Боряк, В.Ф. Верстюк та ін. / Упор. Д.В. Ісаєв. – К.: ДНВП «Картографія», 2012. – 152 с.
2. Атлас України і сумежних країв / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1937. – 12 с.
3. Верменич Я. Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування / Я. Верменич // НАН України. Інститут історії України. – У 2-х ч. – К.: Інститут історії України, 2009. – Ч. 1. – 364 с.
4. Дністрянський М. Вступ до історичної географії України: Цикл лекцій / М.С. Дністрянський. – Львів, 2007. – 44 с.
5. Жекулин В.С. Историческая география: предмет и методы / В.С. Жекулин. – Л., 1981. – 223 с.
6. Жупанський Я. Географічні відомості і географія в Україні в давні часи / Я. Жупанський. – Чернівці, 1992. – 125 с.
7. Жупанський Я. Історія географії в Україні / Я. Жупанський. – К., 2006. – 412 с.
8. Історичний атлас України / Редагування Ю. Лоза; укладачі мап: О. Герасименко, М. Овсенко, В. Бахтіярова, Д. Зуб. – К.: Вид-во «Мапа», 2015. – 320 с.
9. Кандиба Ю.І. Історична географія з основами етнографії: навчально-методичний комплекс / Ю.І. Кандиба. – Харків, 2010. – 73 с.
10. Круль В. Історична географія Західної України: конспект лекцій / В. Круль. – Чернівці, 1999. – 112 с.
11. Національний атлас України / НАН України, Інститут географії, Державна служба геодезії, картографії та кадастру; голов. ред. Національного атласу України Л.Г. Руденко; голова ред. кол. Б. Є. Патон. – К.: ДНВП «Картографія», 2007. – 435 с.
12. Овдiєнко П.П. Історична географія / П.П. Овдiєнко. – Ніжин, 2000. – 169 с.
13. Трубочанінов С. В. Історична географія України: навчальний посібник / С.В. Трубочанінов / Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: Оіном, 2013. – 192 с.
14. Шаблій О. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. Шаблій. – Львів, 2001. – 467 с.
15. Щодра О. Історична географія України від найдавніших часів до кінця XVIII ст.: навч. посіб. / Ольга Щодра. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. – 298 с.
16. Яцунский В. Историческая география. История ее возникновения и развития в в XIV – XVII вв. / В. Яцунский. – М., 1955. – 376 с.

Додаткові джерела

1. Алфьоров О. Географічні назви за новими даними руської сфрагістики XII ст. / О. Алфьоров // Історико-географічні дослідження в Україні: збірка наукових праць. – Ч. 12. – К.: Інститут історії України, 2012. – С. 6 – 14.
2. Анучин В.А. Географический фактор в развитии общества / В.А. Анучин. – М., 1982.

3. Атлас історії української державності: Українські землі від найдавніших часів до сьогодення / авт.-упор.: В. Грицеляк, І Дикий та ін.. – Львів: НВФ «Карти і Атласи», 2013. – 128 с.
4. Багалій Д. Історія Слобідської України / Д. Багалій. – Харків, 1918. – 142 с.
5. Балабушевич Т.А. Територіальні межі правобережних полків (друга половина XVI – початок XVIII ст.) / Т.А. Балабушевич // Проблеми історичної географії України.: Зб. наук. праць. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 23–32.
6. Бачинська О. «Малоросійські козаки» XIX ст.: соціо-демографічна характеристика та територіальне розселення / О. Бачинська // Історико-географічні дослідження в Україні: Збірка наукових праць. – Ч. 12. – К.: Інститут історії України, 2012. – С. 15 – 26.
7. Бондаренко Г.В. Спеціальні історичні дисципліни: навчальний посібник / Г.В. Бондаренко. – Луцьк: Вежа-Друк, 2015. – 424 с.
8. Брайчевський М. Біля джерела слов'янської державності / М. Брайчевський. – К., 1964. – 43 с.
9. Воблій К.Г. Економічна географія Радянської України / К.Г. Воблій. – Ч.1. Фізико-географічний огляд. – К., 1945. – 119 с.
10. Вортман Д. TERRA UCRAINICA. Історичний атлас України і сусідніх земель. Від кімерійців до сьогодення / Д. Вортман, Я. Гордієнко, М. Майоров. – Х., 2018. – 224 с.
11. Голубуцький В.В. Запорозьке козацтво / В.В. Голубуцький. – К.: Вища школа, 1994. – 187 с.
12. Гуржій О. Нариси з історії розвитку виробничих відносин і торгівлі в Україні (друга половина XVII – початок XX ст.) / О. Гуржій, О. Реєнт, Н. Шапошникова; відп. ред. В.А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2018. – 365 с.
13. Гуржій О.І. До питання про кількість та етнічний склад населення України в другій половині XVII ст. / О.І. Гуржій // УІЖ. – 1993. – № 4–6. – С. 43–49.
14. Заставний Ф. Демографічні втрати України. Голодомори, війни, еміграції / Ф. Заставний. – Львів, 2003. – 64 с.
15. Історико-географічні дослідження в Україні: Збірка наукових праць / відп. ред. Г.В. Боряк. – Ч. 12. – К.: Інститут історії України, 2012.
16. Історична топографія і соціотопографія України. Збірник наукових праць/ Упор. М. Вавричин. – Львів, 2006. – 512 с.
17. Кабузан В.М. Численность и удельный вес украинского населения на территории СССР в 1795-1959 гг. / В.М. Кабузан, Г.П. Махнова // История СССР. – 1965. – № 1. – С.30-33.
18. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад / Андреас Каппелер. – Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – 360 с.
19. Ковальчук І. Історико-географічний аналіз і синтез: суть, завдання, проблеми, перспективи / І. Ковальчук // Історичне картознавство України. Збірник наукових праць. – Львів, 2003. – С.45-53.
20. Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. / О. Компан. – К., 1963. – 89 с.
21. Крикун Н. Административно-территориальное устройство Правобережной Украины в XV – XVIII вв. / Н. Крикун. – К., 1992. – 76 с.
22. Крип'якевич І. Адміністративний устрій України 1648–1654 рр. / І. Крип'якевич // Історичні джерела та їх використання. – К., 1966. – С. 123–127.
23. Крип'якевич І. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х рр. XX ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатович, З. Стефанів. – 4-те вид. змін. і доп. – Львів: Світ, 1992.
24. Кульчицький С. Обґрунтування Голодомору 1932–1933 рр. як геноциду у світлі концепцій Р. Конквеста й Р. Лемкіна / С. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2018. – № 4. – С. 98-127.
25. Кульчицький С. Кримський вузол / С. Кульчицький, Л. Якубова. – К.: ТОВ "Видавництво "КЛЮ"" , 2018. – 496 с.

26. Реєнт О.П. Торговельний баланс України на початку ХХ ст. / О.П. Реєнт, О.В. Сердюк; відп. ред. В.А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2018. – 237 с.
27. Сергійчук В. Етнічні межі та державний кордон України / В. Сергійчук. – К., 2000. – 96 с.
28. Смолій В. Як і коли почала формуватися українська нація / В. Смолій. – К., 1991. – 67 с.
29. Сосса Р. Історія картографування території України / Р. Сосса. – К., 2007. – 325 с.
30. Стельмах Г. Історичний розвиток сільських поселень на Україні / Г. Стельмах. – К., 1964 // Український історико-географічний збірник. – Вип. 1,2. – К., 1972. – С. 134-139.
31. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків / Д. Яворницький. – В 3-х т. – К., 1990. – 487 с.
32. Янко М. Топонімічний словник-довідник Української РСР / М. Янко. – К.: Вища шк., 1973. – 324 с.

Електронні джерела інформації

1. Верменич Я. Історична географія й регіонознавство: наступність і взаємодія [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/Book/shev/2/30.pdf>.
2. Етнічна географія, етнографія, етнологія [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrtur.narod.ru/etno/etno.htm>.
3. Ізборник. Історія України ІХ-ХVІІІ ст. Першоджерела та інтерпретації [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litorys.org.ua/>.
4. Хронософія – комплексний історико-географічний атлас античних часів і середньовіччя (700 до н.е. – 1200 н.е.) [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gumilevica.kulichki.net/chronosophy/AtlasEurasia.htm>.
5. History and geography of Europe – історичні карти і атласи Європи [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euratlas.com/>.